

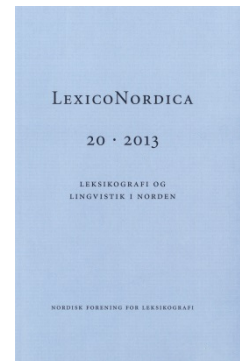
LexicoNordica

Titel: Lagspråk, lexikon och lexisering: en studie av språklig samverkan under 1700-talet

Forfatter: Lena Rogström

Kilde: LexicoNordica 20, 2013, s. 167-184

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Lagspråk, lexikon och lexisering: en studie av språklig samverkan under 1700-talet

Lena Rogström

In 1686, King Karl IX appointed a legal commission to assemble all Swedish legislation into a single codex – the Law of 1734. The commission's work can be followed in protocols which include a number of discussions which suggest various solutions to linguistic problems, including the substitution of several words. In this article 75 of these words are compared to three Swedish dictionaries from the 18th century, with the purpose of investigating to what extent the new words could be considered idiomatic and suitable for the Swedish language of the day. The result shows that the Law and the dictionaries are quite similar, which could be seen as proof of the quality of the dictionaries as well as of the commission's work.

1. Inledning

Ordböcker har spelat – och spelar – en stor roll i normeringen av svenska språket. Hannesdóttir visar i flera undersökningar (se t.ex. 1998, 2000a) hur den tvåspråkiga 1700-talslexikografen bidrog till att etablera och befästa en svensk språknorm. Ordböcker är otvivelaktigt en viktig språkhistorisk källa, men deras vetenskapliga värde måste samtidigt relateras till deras lexikografiska struktur och tillkomsthistoria, vilket diskuteras i Ralph (1992). Ralph (2012, med anförda referenser) ger en överblick över svensk lexikografihistoria och framhåller både ordböckers betydelse för etableringen av ett gemensamt ordförråd samt värdet av lexikografihistorisk forskning ur en språkvetenskaplig synvinkel.

Trots den relativt omfattande lexikografiska kartläggning som gjorts av äldre svenska ordböcker är många frågor fortfarande obe-

svarade rörande ordböckernas betydelse för standardiseringen av svenskans ordförråd. Hannesdóttirs undersökningar (1998, 2000a) visar att inte minst 1700-talsordböckerna spelat en viktig roll i normeringen av ortografi och morfologi, men det är mer oklart hur man ska se på deras betydelse för utvecklingen och etableringen av svenskans ordförråd – den del i en språkplaneringsprocess som kan kallas *lexisering* (se Rogström 2011). (För en utförligare beskrivning av språkplaneringsprocesser, se Spolsky 2004, 2012.)

1700-talslexikografin kännetecknas av en nyttoaspekt samt en utforskande inställning till svenskan som språk. Ordböckerna från denna tid är två- eller flerspråkiga, och de har ofta ett uttalat syfte att lyfta fram det svenska ordförrådet samt att normalisera ordförrådets formella sida. Ur ett samhällsligt perspektiv kan man säga att ordböckerna spelar en viktig roll i strävan att etablera ett gemensamt, samhällsbärande nationalspråk i enlighet med tidens nya tankar om nationalstaten och dess uppgifter (se Teleman 2002:44ff.). Mot denna bakgrund är det naturligt att tolka ordböckernas funktion som en del i en språkplanerande process, speciellt med avseende på grammatik och lexikon.

Under 1700-talet undergick svenskan genomgripande förändringar ur språknormerande perspektiv, och *1734 års lag*, Sveriges första samlade lag för hela riket, fick en stor betydelse i detta avseende. Jag har i annat sammanhang beskrivit hur arbetet med att framställa 1734 års lag också haft språkplanerande syften (se Rogström 2009) och vill nu undersöka om det språkplanerande arbetet med 1734 års lag fann stöd i samtida ordböcker speciellt vad gäller lexiseringen.

Ordmaterialen som ligger till grund för undersökningen har excerperats ur de protokoll som finns kvar från 1734 års lagkommission och deras sammanträden (Sjögren 1900–1909). Lagkommissionen verkade mellan 1686–1735 och hade till uppgift att sätta samman en lagbok som kunde ersätta de olika lagar och förordningar som användes i stormaktstidens Sverige (se Rogström 2009

för en utförligare beskrivning). Lagkommissionens riktlinjer för arbetet innefattade en del språkliga direktiv, framför allt att lagen skulle vara *tydlig, begriplig* och *aktuell* (Westman 1912:61). Man kan därför anta att lagkommissionens språkliga förslag också är någorlunda aktuella och allmängiltiga för sin tid, vilket är en viktig förutsättning för jämförelsen med ordböckerna.

I protokollen återges ett flertal språkliga diskussioner och förslag till utbyten av enskilda ord och uttryck. Orsakerna är ofta juridiska, men det framgår också att man vill göra förändringar av stilistiska skäl och bättre anpassa språket till den juridiska genren och dess behov av högtidlig stil och väldefinierade termer. Det excerpterade materialet utgör ett handfast exempel på ord som lagkommissionen ville byta ut, och man kan lätt undersöka ordens förekomst och beskrivningar i ordböcker från samma tid.

I föreliggande undersökning jämförs ordmaterialet från förarbetena till 1734 års lag med tre lexikografiskt välbeskrivna ordböcker från 1700-talet i syfte att kartlägga hur lagmaterialet representeras i ordböckerna. Utifrån resultaten kan man få en uppfattning om hur lagkommissionens språkplanerande tankar fått stöd i samtida ordböcker, och förhoppningsvis kan undersökningen också ge ett bidrag till vår kunskap om ordböckers betydelse för den lexiseringsprocess, som under 1700-talet var mycket aktuell (se Teleman 2002:65ff.).

2. Material

I undersökningen används tre typer av texter: protokollen från lagkommissionens sammanträden, 1734 års lag samt ordböckerna Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok* (utg. 2009), Jacob Serenius *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* (1741) och Abraham Sahlstedts *Swensk Ordbok* (1773).

De lexikaliska enheter som undersökningen utgår ifrån är

hämtade från lagkommissionens protokoll och de är en delmängd av ett material som totalt omfattar drygt 500 ord och kortare fraser (se Rogström 2009). I föreliggande undersökning analyseras 75 enheter och jag kallar dem *ursprungsord* samt *förslag*. Ursprungsorden är de ord som lagkommissionen på något sätt vill åtgärda och förslagen är de förslag till utbyten som lagkommissionen ger. Strängt taget utgörs alltså jämförelsematerialet av 150 ord (75 ursprungsord samt 75 förslag), men i undersökningen behandlas varje ursprungsord och dess förslag som en enda enhet som kan genomgå olika förändringar. Alla beräkningar utgår därför från att det är 75 enheter som undersöks.

1734 års lag utgör ett självskrivet ”facit” till lagkommissionens tankar om språkliga bearbetningar och har av den anledningen tagits med som ett undersökningsmaterial.

De undersökta ordböckerna är någorlunda samtida med lagkommissionens arbete och hade därmed förutsättningar att vara delaktiga i lexiseringsprocessen. De är valda med tanke på att de inte ska ha kunnat påverka varandra och för att de är någorlunda innehållsrika och lexikografiskt välutvecklade. De har alla undergått genomgripande lexikografiska undersökningar och är ungefär lika stora.

Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok* (hädanefter benämnd Swedberg 2009) är den äldsta av de tre ordböckerna, och den föreligger i flera manuskript från 1720–30-talet. Ordboken skildrar därmed det svenska ordförrådet under början av 1700-talet. Den trycktes 2009 efter en omfattande analys av Lars Holm, som även gav ut ordboken (se förordet). Genom att ordboken inte fanns tryckt under sin samtid borde den inte ha kunnat influera de båda andra lexikograferna i undersökningen. Ordboken finns elektroniskt tillgänglig via Språkbanken och där anges antalet ”ingångar”, dvs. lemman, till 17 565.

Holm menar att Swedberg velat skildra ordförrådet tämligen deskriptivt och att han inkluderar ord från alla stilarter. Swedberg

drar sig t.ex. inte för att införliva både könsord och invektiv av olika slag (se Swedberg 2009, förordet). Samtidigt spelar bibelspråket en stor roll i hans ordbok.

Jacob Serenius var den förste lexikografen som utförligt behandlade engelskan i svensk lexikografi. Första utgåvan av hans engelsk-svensk-latinska ordbok kom ut 1734 och den svensk-engelsk-latinska ordboken *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum* gavs ut 1741. Det är denna som är av intresse i föreliggande undersökning. Serenius ordböcker har en förlaga i Abel Boyers fransk-engelska ordbok från 1699 (se Rogström 1998:119ff.), men han har vad man vet ingen svensk förlaga, mer än den egna engelsk-svenska ordboken (se Ralph 1992, Rogström 1998). Serenius anger inte själv något om ordförrådet i sina ordböcker, men i Rogström (1998) fastslås att han hade som syfte att förbättra handelsförbindelserna mellan Sverige och England och att ordböckerna ska ses som ett led i denna strävan. Detta avspeglas i urvalet av lemman, som bl.a. lägger visst fokus på ord rörande handel, juridik, bergshantering, ekonomi och sjöfart (Rogström 1998:312ff.). Man får ingen uppfattning om hur Serenius själv ser på urvalet av ord, men man kan utifrån de lexikografiska undersökningarna anta att de passar för den tilltänkta målgruppens syften.

Serenius lemmalista består av 8 133 lemman. Ord som hos Swedberg och Sahlstedt står som egna lemman har Serenius ofta valt att placera inne i artiklar, som sublemman. Om också dessa räknas som ingångar i ordboken får man ca 18 000 lemman, dvs. ungefär samma mängd som hos Swedberg (se Rogström 1998 för en mer detaljerad beskrivning av Serenius artikelstruktur).

Abraham Sahlstedts svensk-latinska ordbok från 1773, *Swensk Ordbok*, är en i alla avseenden viktig källa till kunskap om svenska språket under slutet av 1700-talet (Hannedóttir 2000b).

Sahlstedt är den av de tre lexikograferna som diskuterar urvalet av ord mest ingående. Han menar att han velat ta med allmänt brukade ord som inte varit alltför dialektala eller fackspråkliga.

Han har dock undvikit ord som kan anses vara stötande och låga och har ett uttalat normerande syfte med sin ordbok.

Lemmalistan i Sahlstedts ordbok beräknas till 21 700 ord. Ordförrådets storlek kommenteras av Hannesdóttir som litet (1998:254), vilket kan bero på Sahlstedts beslut att utesluta vissa kategorier av ord (se också Alvin 1914).

Serenius kan ha varit en inspirationskälla för Sahlstedt i hans arbete, men med tanke på de två ordböckernas olika syften, struktur och innehåll är det svårt att spåra en sådan eventuell påverkan.

De tre ordböckerna täcker in den undersökta perioden på så sätt att Swedbergs ordbok är äldst och mest samtida med den period i lagkommissionens arbete där merparten av förslagen till förändringar förekommer (1686–1715). Hans ordbok bör därmed innehålla mycket av både de ursprungliga orden och kommissionens nya förslag. Serenius ordbok ges ut några år efter 1734 års lag, och kan återspegla det ordförråd som återfinns i lagboken. Det samma gäller för Sahlstedts ordbok, som publicerades 40 år efter lagboken. Om lagkommissionens föreslagna ord verkligen etablerats i det allmänna språket, syns detta i så fall hos Sahlstedt. Såväl Swedberg, Serenius som Sahlstedt bör därför utgöra ett lämpligt jämförelsematerial.

3. Metodiska utgångspunkter

Undersökningen baseras som sagt på de 75 lexikaliska enheter som excerperats ur lagkommissionens protokoll. Undersökningen genomförs i två steg. I första steget jämförs orden med 1734 års lag och då noteras vilka av ursprungsorden och förslagen som kommer till användning i lagboken. I andra steget jämförs lagboken med ordböckerna för att se likheter och skillnader i användningen av ursprungsord och förslag dem emellan samt i förhållande till protokollen.

Undersökningen kan illustreras schematiskt på följande sätt: (Eftersom stavningen varierar mellan de olika källorna väljer jag att återge exemplen med modern stavning.)

Ursprungsord	Förslag	Lag 1734	Swedberg	Serenius	Sahlstedt
upplysa	kungöra	kungöra	upplyser kungör	upplysa kungöra	upplysa kungöra

Tabell 1: Förekomst av lagkommissionens ersättningsförslag i lagbok och ordböcker.

I exemplet vill lagkommissionen ersätta ordet *upplysa* med *kungöra*, vilket också hörsammas i 1734 års lag. I ordböckerna listas däremot båda orden. Orsaken till skillnaden mellan ordböckerna och lagboken beror troligen på deras skilda funktioner. *Kungöra* är ett ord med juridisk fackordsprägel och föredras därför av lagkommissionen, medan lexikograferna har till uppgift att beskriva såväl det juridiska ordet som det mer allmänna ordet. Därför anger ordböckerna båda.

I några fall har man i 1734 års lag valt att ignorera både ursprungsord och förslag och det är då mycket svårt att veta vad man använt i stället. En av orsakerna till detta är lagkommissionens arbetssätt, som gick ut på att man arbetade med en balk i taget innan den gick ut på remiss. När balken kommit tillbaka från remissrundan återupptogs arbetet och man diskuterade de påpekanden man fått från remissinstanserna. Redan efter en remissomgång är det mycket svårt att följa tråden i diskussionen och veta exakt vilket exempel som berör vad, eftersom ordalydelsen i balkarna ändras allt eftersom. Själva balkindelningen förändras dessutom under arbetets gång, och den ursprungliga balkindelning man möter i protokollen ser inte likadan ut som i den slutliga lagen.

En annan metodisk utmaning är att man inte säkert kan veta om den lexikaliska enhet som diskuteras i protokollen avser en generell ändring eller bara det enskilda fallet. Man kan heller

inte alltid se om den aktuella enheten korresponderar med en exakt motsvarande enhet i 1734 års lag. I de fall då alla instanser av ett visst ord ändras i enlighet med det nya förslaget är detta inget problem, som när samtliga *bringa* (v) ändras till *ställa*. Andra förändringar är besvärligare att tolka utan mer ingående undersökningar, som när ursprungsordet *straffes* föreslås ändras till *plichtes*, och man i lagen kan se att ett flertal användningar av båda orden förekommer. Troligen gäller då förslaget till utbyte endast det enskilda fallet i lagkommissionens diskussion, och valet av ord är därmed av mindre betydelse i kartläggningen av en lexiseringsprocess.

En annan komplicerande faktor är att vissa av ursprungsorden och förslagen består av fraser som kan vara svåra att hitta i ordböckerna. Jag har då valt att notera det huvudord som frasen är uppbyggd kring och låtit detta fungera som ”träff”. I flera fall har faktiskt också den aktuella frasen återfunnits i ordböckerna i samma eller snarlik form.

Lagbokens och ordböckernas skilda funktioner antas visa sig på så sätt att lagboken troligen har det mest anpassade och aktuella språket i förhållande till förslagen och att ordböckerna bör innehålla fler av både ursprungsord och förslag med tanke på att allmänspråkliga ordböcker också måste hantera föråldrade ord och ord med olika stilistiska konnotationer. Ordböckerna kan heller inte förväntas innehålla fullt så mycket fackterminologi som lagboken.

4. Resultat

Ett första resultat av jämförelsen mellan de tre materialtyperna är att ordböckerna endast skiljer sig marginellt åt i behandlingen av de undersökta orden. Oftast uppvisar de en samstämmighet i fördelningen mellan ursprungsordens och förslagens förekomster i

respektive ordbok (se exemplet i avsnitt 3). Det är mycket sällan som något av de undersökta orden saknas helt i någon ordbok, och skulle så vara fallet finns ordet vanligen i de andra två ordböckerna. Det går heller inte att säga att den äldsta av dem (Swedberg) skulle innehålla fler ord som överensstämmer med det äldre ordmaterialet i lagkommissionens protokoll. Denna stora likhet i ordförråd mellan de tre ordböckerna gör att jag valt att behandla dem som en enda jämförelsepost i redovisningen av resultaten.

Undersökningen redovisas på så sätt att jag först diskuterar förhållandet mellan lagprotokollen, 1734 års lag och ordböckerna. Därefter följer en mer detaljerad redovisning av materialet i ordböckerna baserad på det som framkommer i den övergripande jämförelsen.

4.1. Jämförelse mellan materialen

Lagkommissionens förslag till språkliga ändringar hänger samman med deras direktiv om att språket skulle vara *tydligt, begripligt* och *aktuellt* (se avsnitt 1). Om lagkommissionen lyckades med detta borde deras föreslagna ändringar till stor del synas i det färdiga resultatet, 1734 års lag. Vidare kan man tänka sig att samtida ordböcker också borde innehålla dessa tydliga, begripliga och aktuella ord, helt enkelt för att man kan förvänta sig dem i en ordbok. Lexikografihistorisk forskning visar därtill att de tre undersökta ordböckerna har förutsättningarna att uppfylla dessa direktiv.

Hur förhåller sig då materialen till varandra? Av de 75 excerperade lexikaliska enheterna förekommer 60 i 1734 års lag. Dessa kan i sin tur delas upp i tre undergrupper (antal förekomster inom parentes):

1. Orden i 1734 års lag utgörs av enbart lagkommissionens förslag (23).

2. Orden i 1734 års lag utgörs av både ursprungsord och förslag (20).
3. Orden i 1734 års lag utgörs av enbart ursprungsord (17).

Kategorierna är ungefär lika stora, men det finns en viss övervikt i lagen för att vilja använda de föreslagna utbytesorden, antingen ensamma (23) eller ihop med ursprungsordet (20). Den minsta kategorin utgörs av de ord där man behållit ursprungsorden och ratat förslagen till ersättningar (17).

Om man väljer att bara betrakta lagkommissionens förslag till ändringar används alltså 43 av dessa i 1734 års lag, vilket jag tolkar som att de fått ett bra genomslag. Lagen publicerades trots allt 50 år efter det att lagkommissionen tillträdde, och att mer än hälften av förslagen finns kvar tyder på att de var lämpliga ord.

Av de 60 förslag som upptagits i lagen finns 58 i ordböckerna och deras fördelning diskuteras mer i detalj nedan.

4.2. Jämförelse mellan lagen och ordböckerna

Som visas av uppställningen i 4.1 är det en jämn fördelning mellan hur man i 1734 års lag väljer att använda lagprotokollens ursprungsord respektive förslag till nya ord. Vid en jämförelse med ordböckerna ser man att tyngdpunkten mellan dessa kategorier förändras ganska kraftigt i så motto att långt fler ursprungsord finns i ordböckerna än i lagboken. Motsvarande fördelning mellan ursprungsord och förslag ser i ordböckerna ut på följande sätt:

1. Orden i ordböckerna utgörs av enbart lagkommissionens förslag (10). (Lagen har 23.)
2. Orden i ordböckerna utgörs av både ursprungsord och förslag (33). (Lagen har 20.)
3. Orden i ordböckerna utgörs av enbart ursprungsord (15). (Lagen har 17.)

Jämfört med lagen innehåller alltså ordböckerna proportionellt sett fler av lagkommissionens förslag och något färre av ursprungsorden. I det följande går jag igenom de tre kategorierna mer utförligt.

4.2.1. Orden utgörs av lagkommissionens förslag

I undersökningen visade det sig att 1734 års lag införlivat ganska många av lagkommissionens förslag i stället för de ursprungliga orden (23 av 60). När man jämför dessa enheter med motsvarande förekomst i ordböckerna kan man endast hitta tio av orden utan motsvarande ursprungsord. Denna skillnad är en av de största mellan materialen och ska troligen tolkas dels utifrån ordens aktualitet och användbarhet i det samtida språket, dels utifrån en uppdelning mellan fackord och allmänord. Lagbokens ordförråd skulle anpassas till den juridiska kontexten, medan ordböckerna skulle tillhandahålla såväl mer juridiska ord som allmänord. I de fall då både ursprungsord och förslag fortfarande var fullt brukliga i allmänspråket syns detta i ordböckerna, men i de fall där några ord fallit ur bruk eller ändrat betydelse kan man tänka sig att det endast är de mer aktuella orden, i detta fall de tio förslagen, som syns i ordböckerna. Kanske är det då rimligt att anta att ursprungsordet helt enkelt inte var ett särskilt passande ord, och att förslaget var bättre. Ett *avloppsdike* föredras framför uttrycket *flödige diken*. Flera utbyten har troligen föranletts av juridiska orsaker. Ord som *laga fardag*, *förordning*, *utsökning*, *upphävande* och *pantsätta* har antagligen utvecklat sin juridiska betydelse i förhållande till ursprungsorden och därmed blivit de allmänt förekommande juridiska fackorden. Att de finns med i denna form i lagen tyder på detta, och då är det också rimligt att man hittar dem i ordböckerna. Två av ordböckerna (Swedberg och Sahlstedt) innehåller också ursprungsordet tillsammans med förslaget.

Ursprungord	Förslag
flödige dike	avloppsdikey
lasteligen	nesligen (Swed.: lasteliga)
nästa fardag	laga fardag
ordningar	förordningar (Swed.: ordning)
straffa	näpsa
torde	kunde (Sahlstedt: torde)
utmätningbalk	utsökningsbalk
utsläckande	upphävande
vare ej man dess bättre	vare ärelös
vädsatt	pantsatt

Tabell 2: Ord i ordböckerna som motsvarar lagkommissionens förslag.

4.2.2. Orden utgörs av både ursprungord och förslag

Denna kategori är den största i ordboksmaterialet jämfört med lagmaterialet, och det är inte förvånande med tanke på ordböckernas funktion att skildra ett allmänt ordförråd med viss kronologisk spännvidd. Man kan således förvänta sig att hitta fler av både ursprungorden och förslagen i ordböckerna än i 1734 års lag.

Flera av orden har en juridisk prägel, men till skillnad från de juridiska orden i förra kategorin verkar ursprungorden och förslagen här ha utvecklats åt olika håll, så att ursprungordet kan användas med en allmänspråklig betydelse (*bonde*) medan förslaget i stället uppbär en juridisk betydelse (*jordägande*). På samma sätt kan man troligen resonera för flera ordpar, t.ex. *brudgum* och *fästman* samt *opplysa* och *kungöra*. Om det ena ordet användes med allmän betydelse och det andra utvecklats till ett fackord med allmänspråklig prägel har båda naturligtvis sin plats i ordböckerna.

På samma sätt är det med ord som har en ålderdomlig prägel och av den anledningen kanske inte når upp till lagbokens krav på begriplighet och aktualitet (*biltog*, *lönskeläger*, *treska*). Ordböcker bör dock innehålla äldre ord som ska kunna förstås av språkbrukarna. Flera av orden är nog föremål för utbyten enbart av stilistiska skäl (*ehvar*, *execution*, *gjort*) men i en ordbok behöver ord av skilda stilistiska valörer beskrivas.

Ursprungord	Förslag
angiva	giva tillkänna
biltog	landsflyktig
bliva (2 ggr)	varda (2 ggr)
bonde	jordäganden
bringa	ställa
brudgum	fästman
båt	fartyg
böte	plikte
ehvar	vilken
emellertid	emedan
execution	utmätning, kvarstad, införsel
förvises konungens land och rike	landsflyktig
genast	straxt
gjort	förorsakat
granneligen tillseendes	i synnerhet (måste de tillse)
gårde	hägnaden
huru by av nyo upptages	intagas, upbrukas
i synnerhet	besynnerligen
lockar	tubbar
lönskeläger	lägersmål
ombudsman	fullmäktig
opplysa	kungöra
otamt	okynnes få
skulle någon förebära	bevisa
straffes	plikte
stöld	tjuvnad
syssla	värv eller ärende
tjuvsrätt	plikte som tjuv
ty förutan	eljest
vanvett	vanart
vansinnig	vettvilling och avvita
värn	hägnad

Tabell 3: Ord i ordböckerna som motsvarar både ursprungord och förslag.

4.2.3. Orden utgörs av enbart ursprungord

Det finns ett antal utbytesförslag som inte används alls i lagboken och 15 av dessa finns heller inte med i ordböckerna. Däremot an-

vänds deras motsvarade ursprungsord. I två fall (*dräpa, vatnverk*) har inte lagkommissionen givit något förslag till utbyte utan bara velat att orden skulle ersättas, vilket i sig tyder på att orden var svåra att byta ut. Det är därför inte förvånande att dessa kvarstår i materialen. De övriga ord där förslagen inte används är: *bolby, danaarv, enär, gärdesgård, hava makt, införes, jägmästare, mö eller piga, oppgräva, kvinnfolk, treska, vanlige* och äger.

Lagkommissionens förslag lämnar i flera fall ganska mycket att önska i form av bättre utbytesord, vilket ger en viss förklaring till att orden inte ersatts i lagen. Istället för *bolby* föreslår man *framby eller annat slikt*, för *kvinfolk* vill man ha *kvinnsperson* och det medeltida ordet *danaarv*, känt från medeltidslagarna, ville man ersätta med *främmandes arv, som här i landet äro*, vilket är en otymplig ersättning. På samma sätt kan man ha resonerat för *ogift kvinnsperson*, vilket föreslås som utbyte för *mö eller piga*.

Att fraserna är svåra att införliva i en ordbok gör att de inte kan förekomma som lemman, och om utbytesorden i simplexform kändes oetablerade i det samtida språket är det inte rimligt att finna dem i ordböckerna, trots att de tekniskt sett hade kunnat fungera som lemman. Att man i stället hittar de äldre, redan etablerade orden, är således inte så konstigt.

4.2.4. Ord som saknas i ordböckerna

Merparten av jämförelserna visar alltså på överensstämmelser mellan lagkommissionens förslag till åtgärder, hur de återges i lagboken samt i ordböckerna. Ordböckerna innehåller föga förvånande flest av de undersökta orden, och det är bara två av orden i 1734 års lag som inte finns med i verken. Dessa är *hustarv* och *rådstugudag/rättegångstimma*. I ordböckerna finns delar av orden representerade i form av orden *tarv, rådstuga* och *rättegång*. Man kan tänka sig att lexikograferna inte såg något behov av samsättningsarna, speciellt inte *rättegångstimma*, som är ganska genomskinlig.

5. Slutsatser och summering

En undersökning av detta slag ger lätt intryck av att kategorierna som undersöks är enkla att identifiera och kvantifiera, men alla som haft att göra med liknande material vet att det inte alltid är så. Det är därför tacksamt att kunna konstatera att de tre undersökta ordböckerna uppvisar en mycket stor överensstämmelse i behandlingen av det undersökta materialet. I svaret på frågan om man kunde se att lagkommissionens språkplanerande arbete fick stöd från samtida ordböcker ger ordböckernas likartade behandling av materialet en fingervisning om att så är fallet. Detta visar också på ordböckernas värde som språkhistoriskt källmaterial.

I undersökningen ser man tydligt att de olika texternas funktion styr deras val av enskilda ord och fraser. Lagkommissionens och lexikografernas syften är olika, men deras intressen sammanfaller i en önskan att hantera ett svenskt ordförråd på ett tydligt och funktionellt sätt, även om detta tar sig något olika uttryck i de båda materialen.

Lagkommissionens förslag till utbyten slår till stor del igenom i 1734 års lag, och flertalet av de föreslagna utbytesorden finns också i ordböckerna. Detta tyder på att lagkommissionens förslag var anpassade till samtidens språk och att de följde sina språkliga direktiv. Ordböckerna innehåller fler av de ursprungliga orden än vad lagboken gör, vilket förklaras med ordböckernas behov av att beskriva ett ordförråd som är anpassat till såväl aktivt bruk som passiv förståelse. En ordbok ska kunna användas också för att slå upp ålderdomliga ord i, så länge som de på något sätt används och förstås av språkbrukarna.

1734 års lag och ordböckerna uppvisar också ett liknande resultat vad gäller de förslag till utbyten som inte kommer till bruk i lagen, och även här är det troligen funktionaliteten som styr. Kanske är utbytesorden inte tillräckligt idiomatiska för ändamålen.

I lagmaterialet finns en strävan att generalisera och terminolo-

gisera på ett sätt som inte märks lika tydligt i ordböckerna. Detta har återigen med texternas skilda funktioner att göra, vilket märks i ordböckerna på att man där införlivat både de mer allmänna ursprungsorden och de mer specifika facktermerna. En lagbok ska vara stringent och tydlig i användningen av ord som har juridisk betydelse, medan en ordbok inte lyder under de kraven utan snarare har motsatta syften – att erbjuda ett stort och varierat ordförråd.

Ytterligare en skillnad som är viktig att notera är att somliga förslag inte kan hittas i ordböcker med svenska som källspråk av rent lexikografiska orsaker beroende på att de är fraser. Ett uttryck som *böte den där till vållande var* hör inte hemma som lemma i en ordbok, särskilt inte om ordet *baneman* redan existerar och används av språkbrukarna. Just förhållandet mellan fraser och ettordslemman i lagmaterialet vore intressant att undersöka närmare med tanke på att bruket av fraser kan visa på luckor i ordförrådet. Därmed kan de vara viktiga mellanled i en lexiseringsprocess. De vid denna tid ännu inte helt utvecklade lexikografiska principerna verkar också acceptera en högre grad av fraser som källspråksuttryck än vad moderna ordböcker gör, vilket i sin tur kan ha bidragit till att etablera vissa ord och uttryck.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det finns ett samspel mellan det språkliga arbetet med 1734 års lag och samtida ordböcker och att materialet inbjuder till fler undersökningar om lexisering.

Litteratur

Ordböcker

Boyer, Abel (1699): *The Royal Dictionary. In two parts. First, French and English. Secondly, English and French.* 1 uppl. London.

- Sahlstedt, Abraham (1773): *Swensk Ordbok*. Stockholm.
- Serenius, Jacob (1741): *Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum*. Stockholm.
- Swedberg, Jesper (2009): *Swensk Ordbok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm*. Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet. Skara.

Annan litteratur

- Alvin, Ragnar (1914): *Abraham Sahlstedt: en litterär mångfrestare*. Lund: Gleerups.
- Hannedóttir, Anna Helga (1998): *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hannedóttir, Anna Helga (2000a): Ordböckernas roll i svenskans grammatiska standardisering. I: *LexicoNordica* 7, 23–40.
- Hannedóttir, Anna Helga (2000b): Tvåspråkig lexikografi och språkplanering i 1700-talets Sverige. I: Lars-Erik Edlund (red.): *Studier i svensk språkhistoria* 5. *Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997*. Umeå, 224–235.
- Ralph, Bo (1992): The older dictionaries as sources for Nordic language history. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. *Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989*, 493–509.
- Ralph, Bo (2012): Biskopar, ordböcker och verkligheten – Vad är lexikografihistoria bra för? I: Birgit Eaker, Lennart Larsson & Anki Mattisson (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 11. Lund, 30–54.
- Rogström, Lena (1998): *Jacob Serenius lexikografiska insats*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 22.) Göteborg: Göteborgs universitet.

- Rogström Lena (2009): Språkplanering i praktiken? En lexikalisk studie av förarbetena till 1734 års lag. I: *Språk och stil* NF 19, 5–34.
- Rogström, Lena (2011): I akt och mening. En jämförelse av ordförrådet i 1734 års lag med samtida ordböcker. I: *Studier i svenska språkets historia* 11. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXIII.) Uppsala, 189–199.
- Sjögren, Wilhelm (1900–1909): *Föreläsningar till Sveriges rikets lag: 1686–1736: efter offentligt uppdrag / utgifna af Wilhelm Sjögren*. Uppsala.
- Spolsky, Bernard (2004): *Language Policy. Key topics in sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard (ed.) (2012): *The Cambridge handbook of Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Språkbanken: <www.sprakbanken.gu.se> (mars 2013).
- Teleman, Ulf (2002): *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Westman, Karl Gustaf (1912): *De svenska Rättskällornas historia*. Uppsala: Norstedts.
- 1734 års lag = *Sveriges rikets lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734*. [1984] (Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek.) Lund.

Anmärkning: Denna undersökning har möjliggjorts tack vare finansiering från Riksbankens Jubileumsfond.

Lena Rogström
universitetslektor
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
lena.rogstroem@svenska.gu.se